

**SEGON • CONGRÉS
• INTERNACIONAL •
DE • LA • LLENGUA
• CATALANA • III •
ÀREA • 2
• SOCIOLOGIA •
DE LA
• LLENGUA •**

GIRONA • 1991

SUMARI

Presentació
Comitè d'Àrea
Comissió Científica
Comissió Territorial de Girona

1. Memòria científica i constatacions i propostes

2. Conferències plenàries

- I. *Joan F. Mira*: Identitat nacional i consciència lingüística.
- II. *Louis-Jean Calvet*: Langue et pouvoir.
- III. *Andrée Tabouret-Keller*: Les bilingüismes, entre difficultés et espérances: un essai d'évaluation.
- IV. *James Milroy i Lesley Milroy*: New Structures of Sociolinguistic Research.
- V. *John J. Gumperz*: Multilingualism in International Perspective.

3. Comunicacions

I. Llengua i migració

- I.1 *Trini Noguer i Antoni Arisa*: La immigració a Torelló: una anàlisi sociolingüística.
- I.2 *Carlota Solé*: Coneixement de la llengua catalana per la generació d'immigrants a Catalunya.
- I.3 *Prócoro Hernández Aguilar*: La llengua catalana com a expressió nacionalista: el cas de Mèxic.
- I.4. *Albert Bastardas i Boada*: Factors i perspectives del procés de bilingüització dels immigrants castellanoparlants a la Catalunya actual.
- I.5 *Christine Bierbach*: Catalans i immigrants en un barri perifèric de Barcelona.

II. Llengua i activitat econòmica

- II.1 *Josefina López i Moreno*: El català al carrer.
- II.2 *Víctor Albert, Hèctor Moret i Núria Tomàs*: L'ús del català en els anuncis publicitaris. La nostredat.
- II.3 *Trini Noguer, Antoni Arisa, Montserrat Adam, Joan Pujalts i Montserrat Sabaté*: Ús del català a l'àmbit de comunicació escrita dels comerços i empreses de Torelló.
- II. 4 *Francesc Cabana i Vancells*: La llengua catalana i el sistema financer espanyol.
- II.5 *Joan Ribas*: El català a l'empresa.

III. Llengua i escola

- III.1 *Marcelino Rodríguez Oria*: La llengua en l'àmbit escolar (alumnes, pares i professors) de l'Hospitalet de Llobregat: una exploració sociolingüística actitudinal.
- III.2 *Xavier Luna i Batlle i Albert Rico i Busquets*: Dades sociolingüístiques sobre els futurs mestres de Catalunya.
- III.3 *Josepa Huguet i Biosca*: L'escola pública catalana de Barcelona. Curs 1982-83.

- III.4 *Humbert Boada*: Escola i canvi lingüístic.
- III.5 *Gerard Martínez i M. Àngels Marín*: Llengua materna i joc espontani en nens de pre-escolar.
- III.6 *Helena Calsamiglia, Salvador Calsapeu, Oriol Guasch, Enric Larreula, Xavier Luna, Empar Tuson*: El català i els estudiants no-catalanoparlants de la promoció 1983-86 de l'Escola de Mestres Sant Cugat. Primera fase (1983-84).

IV. Llengua i política

- IV.1 *Emília Anglada i Arboix*: Eleccions, partits i llengua.
- IV.2 *Ferran Balada i Nicolau, Lluís Garcia i Sevilla i Carles Muntaner i Bonet*: Estudi empíric de les dimensions polítiques del Principat.
- IV.3 *Lluís Garcia Sevilla i Joan Mir*: Estudi empíric de les dimensions polítiques de la societat catalana de Mallorca.
- IV.4 *Joan Mir*: Llengua i modernització política (Mallorca).
- IV.5 *Josep A. Grimalt Gomila*: Partits polítics i llengua a Mallorca.
- IV.6 *Eulàlia Barbosa, Rosanna Guigó, Marina Ortuño*: Llengua i partits polítics.
- IV.7 *M. Carme Illa Munné*: El català a les revistes anarquistes (Guerra civil).
- IV.8 *Miquel Pueyo*: La importància efectiva de la pressió legal en els processos de substitució lingüística: el cas català.

V. Llengua i religió

- V.1 *Pere Llabrés i Martorell*: L'ús de la llengua catalana en l'Església de Mallorca.
- V.2 *Jaume Fàbregas i Baqué, Guiu Camps*: Incidència dels textos litúrgics catalans en la normalització de la llengua.
- V.3 *Rosa M. Chico, Marta Ibáñez i Noemí Ibáñez*: L'ús del català en l'àmbit evangèlic.

VI. Llengua, associacionisme, esbargiment

- VI.1 *Emili J. Boix*: Normes d'ús entre monitors d'esplai de l'Àrea Metropolitana de Barcelona: l'adaptació lingüística.
- VI.2 *Gustau Erill i Pinyot, Jaume Marcé i Recasens, Jordi Bertran i Luengo*: Llengua i cultura popular.
- VI.3 *Antoni Domènech i Roca*: Proposta d'estudi per a la constitució d'una associació popular per la llengua.

VII. Llengües en contacte

- VII.1 *Josep R. Gómez Molina*: Expansió o regressió del català en dues comarques valencianes: l'Horta i el Camp de Morvedre.
- VII.2 *David D. Laitin*: Linguistic conflict in Catalonia.
- VII.3 *Miquel Strubell i Trueta*: Aspectes sòcio-psicològics del procés de planificació lingüística.

VIII. Llengua, identitat i nació

- VIII.1 *Pere Notó i Brulles, Magí Panyella i Rosés*: Andorra 80: una recerca psico-sociolingüística i les seves repercussions.
- VIII.2 *Josep Martí i Pérez*: Llengua i sentiment de país a l'Alguer.
- VIII.3 *Xabier Falcon Ormazábal*: Identitat nacional i planificació lingüística.
- VIII.4 *Daniele Conversi*: Per uno studio dei rapporti tra lingua e nazionalismo: contributi della sociologia e della sociolinguistica.
- VIII.5 *Gentil Puig i Moreno*: Quatre identitats que tenen l'àmbit català com a referència.

VIII.6 *Antoni Clos, Xavier Cuesta i Joan Jubany*: Tres noms per a una llengua.

VIII.7 *Francesc Ferrer i Gironès*: Llengua i nació.

IX. Mètodes, tècniques i diversos

IX.1 *Manuel Bardàvio i Novi, Anna Díaz i Barrios, Pere Tobeña i Pallarès*:

Noves tecnologies, atur i formació per al treball: ¿hi ha lloc per al català?

IX.2 *Aureli Argemí*: Llengües minoritzades d'Europa: entre la normativa unitària i les polítiques de fragmentació. Pistes per al futur del català.

IX.3 *Carles Muntaner i Bonet, Ferran Balada i Nicolau, Lluís Garcia i Sevilla*: La llengua catalana com a relació constitutiva d'una societat: proves empíriques.

IX.4 *Víctor Garau i Jaulin du Seutre*: L'enquesta, un joc per a la substitució o una eina de normalització (enquesta a la població de Mallorca).

IX.5 *Lluís Recolons i Arquer*: De la intensificació de les mútues relacions entre llengües i cultures romàniques més properes.

IX.6 *Alfons Olivares i Niqui*: Reflexions sobre els nivells de la llengua.

IX.7 *Rafael Castellanos i Llorenç*: La situació del català. Valoració de les darreres enquestes.

IX.8 *Emili J. Boix*: Els censos lingüístics als Països Catalans.

IX.9 *Alfred Bechini i Tejados*: Algunes peculiaritats de la llengua catalana palesades en la construcció del diferencial semàntic.

4. Seminari i tallers

Sumari

Aquest tercer volum de les Actes del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana conté la documentació de l'Àrea Segona, dedicada a la Sociologia de la Llengua. Sota els auspicis de la Universitat Autònoma de Barcelona, tingué les seves sessions a la Casa de Cultura de Girona, del 3 al 7 de maig de 1986.

Hi figuren en primer lloc les conferències plenàries, que publiquem en la llengua en què foren pronunciades. Vénen després els textos de les comunicacions lliures, acceptades per les meses de les seccions i llegides pels seus autors. No hi hem inclòs aquelles comunicacions que les meses corresponents no han considerat prou adequades a la temàtica de l'Àrea o el text de les quals no fou llegit o no ens ha arribat en la forma o temps deguts.

Aquest volum també inclou els resums de la temàtica dels seminaris i tallers que tingueren lloc durant les sessions de l'àrea, una ràpida memòria de tots els actes i les constatacions i propostes elaborades, en un primer i provisional intent de síntesi, pel Comitè Organitzador.

Amb l'edició de tots aquests materials no solament volem donar constància de la feina feta, sinó també difondre coneixements, inquietuds i iniciatives que poden i han de contribuir al cultiu de les ciències socials de la llengua i a l'afermament de la normalització del català.

La Diputació de Girona ha fet possible que aquests materials puguin arribar a les vostres mans.

Modest Reixach
Coordinador de l'Àrea 2

I. Identitat nacional i consciència lingüística.

J. F. Mira (Universitat de València)

Per començar aquesta intervenció, que inaugura a Girona les sessions sobre llengua i societat, o sociologia de la llengua, del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, encapçalaré el meu parlament, a la manera de l'oratória clàssica o sagrada, amb alguna citació emblemàtica: «Un poble sense una llengua pròpia és només mitja nació. Una nació hauria de guardar la seua llengua més que el seu territori: és una barrera més segura, una frontera més important que una muntanya o un riu». Són paraules d'un patriota irlandès, citades per Carl D. Buck, allà per l'any 1916, en un article clàssic sobre llengua i sentiment de nacionalitat (*American Political Science Review*, volum X, núm. 1). Però en el mateix article, a continuació, Buck cita també un Professor Mahaffy, poc simpatitzant amb la causa irlandesa, que diu: «Sembla un profund error que la nacionalitat diferenciada pugui ser només sostinguda per la llengua diferenciada». Expressades així, de manera emblemàtica, i per tant sense entrar en precisions i distincions, aquestes, la del patriota i la del professor, podrien ser les posicions que expressen els termes d'un antic debat. Per si voleu autoritats de més pes, i no tan sincròniques, no m'estaré ací de recordar, d'una banda, l'allegació dels prelats anglesos del Concili de Constança, allà per l'any 1414, quan exigien representació «nacional» separada invocant la «*diversitatem linguarum quae maximam et verissimam probant nationem et ipsius essentiam, iure divino pariter et humano*». I d'altra banda, l'afirmació d'Antoine Meillet, que entre altres mèrits, és un dels possibles pares de la lingüística social: «Une nation n'est pas liée à tel ou tel soutien matériel, et pas même à la langue. Appartenir à une nation est affaire de sentiment et de volonté». Meillet, com sabeu, era deixeble de Saussure, però en aquestes afirmacions hom troba molt més evident i visible el magisteri d'Ernest Renan, i el seguiment fidel de la ideologia nacional francesa, que en aquell moment —1918— s'aplicava a demostrar que Alsàcia i Lorena eren França precisament sense que en fos obstacle la «*diversitas linguarum*».

Dit tot això a manera d'introducció, he de confessar que jo no tinc gaire fe en l'essència immutable de les nacions, i menys encara que aquesta essència es fonamenta «iure divino». Tampoc no crec, però, que la nació siga un afer només de sentiment i de voluntat —és a dir de psicologia—, sense fonaments materials ni en la cultura ni en la llengua. El que és cert i segur és que no era ben bé la mateixa la idea de nació que tenien —si és que en tenien cap— aquells prelats anglesos del segle XV, i la que en tenia el patriota irlandès del segle XIX, la d'aquell professor Mahaffy, i la de l'illustre lingüista —i francès convençut— Antoine Meillet. Probablement no em costaria gaire esforç, però no és aquest, ara i ací, el meu propòsit, mostrar que les divergències de posicions en aquest camp són més o menys rigorosament interpretables en termes d'aproximació major o menor als referents bàsics amb què funciona i és usada la idea de nació, és a dir estat, poder, frontera, política, comunitat, poble, cultura. D'altra banda, el concepte, o més ben dit els conceptes, de nació, no és tampoc el tema, evidentment.

No es tracta, doncs, de saber si tenen raó els bisbes o els lingüistes, els patriotes o els professors. Entre altres coses perquè, almenys en la història moderna i contemporània d'Europa, que és la nostra història, tothom, en aquesta matèria de la llengua i la identitat nacional, ha actuat com a patriota. Fins i tot els qui escriuen com a professors. Quan dic «tothom», vull dir polítics i governs, nacionalistes teòrics o pràctics, militars, mestres, gasetillers i públic en general. És a dir que, per a mi, no es tracta de saber si la llengua és o no és el tret definidor de la identitat nacional, de saber si hi ha una correspondència essencial entre un criteri i un altre per emmarcar i delimitar les societats humanes. El que es tracta d'observar és si, i de quina manera, la llengua ha funcionat i funciona com a tal criteri diferenciador. De mirar, doncs, de quina manera actua, com escrivia Carl Buck ja fa setanta anys, «the intimate relation between language and nationality, which in Europe

certainly dominates alike the naïve attitude of the common man, and the deliberate policy of statesmen».

Parlar és ser

En primer lloc, ¿com és que homes d'estat i homes del comú, ingenus o planificadors, creuen tots en aquesta «relació íntima»? Hi creuen, perquè creuen que *parlar és ser*. Hi creuen de manera tan contundent com expressa aquella consigna, ordre taxativa o eslògan que per aquestes terres circulava no fa tants anys: «Si eres español, ¡habla español!» Cosa que implica, òbviament, que *qui és* ha de *parlar*, i qui no parla no és. O almenys no és d'una manera tan autèntica, plena i completa, com els altres, com els qui *parlen*. A l'hora de les veritats del cor, els castellans no creuen que els catalans, que no parlem com els altres, siguem uns espanyols *com els altres*. Alfred de Musset ho va escriure de manera rodona-ment perfecta: «només és veritablement francès de cor i d'ànima, de cap a peus, aquell qui sap, parla i llegeix la llengua francesa». Els grans poetes, i més si són «enfants du siècle», se suposa que són intèrprets privilegiats del seu poble i del seu temps.

Aquest camp és el regne de la poesia i de la metàfora, i també el camp de la dialèctica implacable del martell quadrant el cercle. Com que parleu francès, heu de ser súbdits del rei de França, dirà un rei. Com que sou súbdits del rei de França, heu de parlar francès, diran uns altres reis i els seus ministres. A penes incorporada Alsàcia als dominis de Lluís XIV, Colbert ja envia cartes amb instruccions d'ensenyar a tothom, a les escoles, només francès, «a fi que obliden l'alemany» i siguem veritables francesos. I tant se val si són súbdits de la monarquia com ciutadans de la República. Poc més d'un segle després de Colbert, la Revolució justificarà el «terror lingüístic» (terror autèntic, amb penes de presó, destitucions i deportacions incloses), en termes d'eficàcia, democràcia i participació. Però el problema de la comprensió de les lleis i de la participació política dels nous ciutadans es podia resoldre d'una manera ben simple: traduint. Solució elemental, que tanmateix va ser violentament rebutjada. ¿Per què? Perquè del que es tractava no era de fer ciutadans, sinó de fer ciutadans *francesos*. Quan el 1794, en el Comité du Salut Publique, Barère afirma: «Chez un peuple libre, la langue doit être une et la même pour tous», vol dir que no pensa ni per un moment que dins de la República pugui haver-hi més d'un «peuple», un de sol: és del tot evident que a França només pot haver-hi francesos. I reconèixer a les poblacions no francòfones el *dret* a parlar una altra cosa seria tant com reconèixer-los el dret a ser una altra cosa. Així, les teories sobre la llibertat, aplicades a la llengua, són anul·lades per un principi superior: «Il est certain que c'est la langue qui fait la patrie», en paraules de M. Vaublanc, prefecte del Mosel·la pels mateixos anys. Durant dos segles, el dogma de la Trinitat, «la France, le français, les Français», tres conceptes i una sola substància, és dogma de la fe immutable. Encara que la fe siga laica. En 1925, el ministre d'Educació, Anatole de Monzie, en una circular desautoritzant l'ensenyament de cap «dialecte regional», escriu aquesta idea preciosa: «L'ideal laic... no sabia com harmonitzar les llengües rivals amb la llengua francesa, el gelós culte de la qual no tindrà mai prou altars». Per cert, que és en aquesta mateixa circular ministerial on apareixen citades, com a suprem argument d'autoritat, aquelles paraules de Musset segons les quals la llengua i l'essència dels francesos són una i la mateixa cosa. I amb això podem tornar, provisionalment, al terreny de les metàfores.

Per exemple, al cor i a l'esperit, que són llocs d'ús comú i recursos ben acreditats. «Amb la llengua, ha estat creat el cor d'un poble», deia Herder. Però, sobretot, és cosa ben sabuda que cada poble té, normalment en exclusiva, un «esperit» més o menys pur i potent, més o menys gran i durador. No és un fenomen estrictament susceptible de comprovació empírica, però aquesta condició no li lleva ni un gram de pes, de força i d'eficàcia. En la fe en l'existència de tal esperit —*Volksgeist* en deien els il·lustrats i els romàntics alemanys, i el mot ha fet fortuna— es fonamenta una bona part de les ideologies nacionalistes del darrer segle i mig. D'ací a pensar que per a cada poble «la seua llengua és el seu esperit,

i el seu esperit és la seua llengua», com escrivia Humboldt, hi ha un pas ben curt. Un pas que tothom, catalans inclosos, sol donar infaliblement. I que segurament forma part també de la ideologia implícita, o explícita, d'aquest mateix Congrés. I el fet és que, tot s'ha de dir, la creença que expressa Humboldt no té molt més fonament empíric que l'existència mateixa dels esperits. Allò que de veritat importa és que ideòlegs, polítics i població en general (i més si és població instruïda, és a dir dins dels cercles de circulació de les idees) creuen fermament en les ànimes nacionals i en llur correspondència amb les llengües. I més si aquesta creença no és vista com a lligada a la metafísica, sinó com a suposadament observable. És de cultura general, i ho trobareu en llibres seriosos, que «l'âme et les qualités d'un peuple réagissent sur la langue qui est son organe et qu'il adapte à son image: souple et orienté vers l'analyse comme le grec, synthétique et rigidement agencée comme le latin, impressive et rude comme l'allemand, précise et logicienne comme le français, énérgique et concentrée comme l'espagnol, musicale et claire comme l'italien, brève comme l'anglais...» (Dauzat, *L'Europe linguistique*). Deixem a part els tòpics, entre els quals no pot faltar la precisió i lògica del francès, la música de l'italià i l'energia de l'espanyol. Deixem a part també la idea que diferents llengües puguen ser més o menys aptes per a determinades operacions intel·lectuals o estètiques. Hi ha la idea central: que els pobles tenen una ànima, i que d'aquesta ànima la llengua és l'òrgan. Quan hom hi pensa, són ben sorprenents les coses que arribem a creure.

Curiosament, si hi ha algunes correspondències demostrables entre formes de pensament, visions del món, i formes de llenguatge, es trobaran en el camp de les estructures i de les categories —en allò que tinguen de vàlid, per exemple, les hipòtesis de Sapir i Whorf, d'altra banda objecte de discussió freqüent entre els antropòlegs i no sé si entre els lingüistes. O es trobaran correspondències en el camp del vocabulari, o en algun altre nivell, però no en allò que precisament sol creure la gent (allò de l'ànima i la manifestació de l'ànima) i que per tant és allò que té efectes reals sobre la història social de les llengües. El fet és que aquestes suposades qualitats de la llengua com a expressió de l'esperit són justament les que serveixen per oposar —és a dir distingir— un esperit a un altre, és a dir un poble a un altre poble: ¿qui no sap que l'esperit francès és lògic i precís, i *per tant* parla amb llengua lògica i precisa?, ¿i qui no sap que els catalans són gent poc recargolada, que va per feina... i *per tant* la seua llengua és eficaç i de paraules curtes, que diu les coses amb un consum de síl·labes molt menor que el castellà? Els apologistes de la llengua, al segle XVIII, ja es dedicaven a fer demostracions d'aquesta mena. No es tracta, doncs, de saber si hi ha o no correlacions reals entre la llengua i l'hipotètic esperit, sinó d'observar que la creença en tals correlacions té una funció efectiva de cara a la consciència lingüística, la funció de contrast, d'oposició, de reforç d'identitat: nosaltres parlem així, *perquè* som això/els altres parlen diferent *perquè* són diferents, són una altra cosa.

Cal dir que, en general, aquesta funció de contrast-identitat s'acompleix amb més gran eficàcia quan: (a) L'idioma és vist, en el sentit grec del mot, com a «cosa pròpia», quan és vist com a propietat en termes de correspondència exclusiva o originària: si l'idioma no és «propi» (si és compartit o importat de fora), difícilment pot servir per establir una identitat *separada*. Per això quan hom —*hom* pot voler dir un govern, un moviment, una ideologia, un expert o un espontani— vol usar la llengua com a instrument o expressió de diferència, necessàriament ha d'exhibir les diferències de llengua. Tant si són diferències «reals» com si són arbitràries: per exemple, diferències d'escriptura o d'ortografia. Perquè, de vegades, escriure també és «ser». O representar que hom és, amb major o menor substància. Com serbis i croates, quan escriuen el mateix idioma en caràcters ciríl·lics o llatins, com escriure *txiki* i no *chiqui* (que sonen igual, però no es veuen igual, i per tant no són la mateixa cosa), com els romanesos que al final del segle XIX canvien l'alfabet, com les variables heterografies que afirmen la variable personalitat independent del valencià. Com tants altres casos d'identitat ferma o dubtosa. En parlarem amb algun detall més endavant. I (b) quan la llengua és vista com a àmbit, territori o espai. Quan els límits de la llengua són percebuts com a límits de país, com a frontera entre interior i exterior, la funció identificadora i contrastiva de l'idioma passa a ser una funció preeminent. Llavors, l'àrea lingüística esdevé un mapa que circula, de manera més o menys expressa, com a mapa nacional.